

Іван Чорноморденко,
доктор філософських наук, професор
кафедри філософії Київського національного
університету будівництва і архітектури

ПОЗАНАУКОВА І НАУКОВА МЕТОДОЛОГІЯ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Позанаукові методи є ірраціональні дії, а не щось, типологічно схоже з методами науки. Завдяки успіхам наук в суспільстві сформувався високий рівень довіря до науки. Цим користуються псевдонауковці і ті, хто відійшли від науки. Ні філософія, ні обмін неформалізованим знанням не належать до позанаукових методів.

Ключові слова: методологія, наукові і позанаукові знання, пізнання, філософія науки.

Актуальність. Сучасне українське суспільство перебуває зараз у стані важливих і ґрунтовних системних змін. Складні і неоднозначні процеси трансформації сучасного суспільства певним чином впливають і на стан знань і науки. Відомо, що наука не є чимось статичним: вона також постійно змінюється. Зазнає змін і статус науки у суспільному житті. З плином часу суспільна думка починає по-іншому сприймати також сферу позанаукових знань, які постійно поширюють свій вплив як в українському, так і у світовому співтоваристві. Все це актуалізує необхідність ґрунтового філософського осмислення цієї непростой методологічної проблематики.

Предметом дослідження в цій статті є філософське осмислення важливої епістемологічної проблеми – феномену наукової і позанаукової методології.

Розробка і дослідженість теми. Проблеми методології наукових досліджень вже досить давно привертають значну увагу багатьох вітчизняних філософів. Зокрема, відомі представники Київської філософської школи (Копнін П. В., Попович М. В., Кримський С. Б., Кисельов М. М., Лук'янець В. С., Конверський А. Є. та ін.) впродовж кількох останніх десятиліть присвятили досить багато уваги дослідженням різноманітних питань наукової методології.

У історичному вимірі формування традиції філософського осмислення методології насамперед пов'язане з класичними дослідженнями Канта, який аналізуючи шляхи отримання наукових знань, одним з перших приділяв особливу увагу саме проблемам формування наукової методології¹. Трохи інший

---

¹ Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант. – Київ: Юніверс, 2000 – С.84-90.

підхід стосовно методології був представлений в роботах відомого англійського дослідника соціології науки М. Малкея, який говорячи про необхідність комплексного соціального аналізу наукового знання, поділяв усяке знання на таке, що ґрунтується на здоровому глузді та повсякденному досвіді, з одного боку, і систематизоване та спеціалізоване знання, з іншого². Проте в будь-якому випадку, зв'язок між наукою і знанням є безсумнівним.

Варто також відмітити, що публікації останніх років відомих представників української філософської думки свідчать про намагання частково переосмислити сутність і характер традиційних підходів до аналізу методології науки. Наприклад, на переконання Поповича М. В., традиційні методи філософського дослідження науки слід доповнити критерієм «осмисленості» (це приводить до появи «інтенціональних моделей» в науці)³. На думку Кримського С. Б., методологічна сфера науки зараз неможлива без сучасної концепції смислоутворення, але саме «культура і є базовою системою смислоутворення; вона визначається перетворенням речей на речення»⁴, а провідну роль відіграє комунікативний діалог⁵.

Основна частина. Особливістю вітчизняної Київської філософської школи завжди було те, що якщо в західній філософії більше при подібних дослідженнях прийнято було говорити про філософію науки, то в українській філософії, у відповідності до традиції, яка вже давно сформувалась, при подібних дослідженнях прийнято було говорити більше про логіку та методологію наукового дослідження⁶. П. В. Копнін, якого в сучасній Україні досить часто називають фундатором Київської філософської школи⁷, говорив, зокрема, про логіку наукового дослідження як про змістовну логіко-гносеологічну систему, яка дає цілісне знання про процеси наукового дослідження, про його складові елементи⁸.

Однак зауважимо, що історично в українській філософській думці склалась на сьогодні така своєрідна ситуація, що при

² Малкей М. Наука и социология знания / Майкл Малкей. – Москва: Прогресс, 1983 – С.6

³ Попович М.В. Інтенціональний аналіз у філософії науки і філософії культури / М. В. Попович // Теорія смислу в гуманітарних дослідженнях та інтенціональні моделі в точних науках / М. В. Попович, С. Б. Кримський, П. Ф. Йолон та ін. / За ред. академіка НАНУ М. В. Поповича. – Київ: Наукова думка, 2012. – С. 5-7.

⁴ Кримський С. Б. Смислоутворення як предмет методологічного аналізу / С. Б. Кримський // Теорія смислу в гуманітарних дослідженнях та інтенціональні моделі в точних науках / М. В. Попович, С. Б. Кримський, П. Ф. Йолон та ін. / За ред. академіка НАНУ М.В. Поповича. – Київ: Наукова думка, 2012. – С. 60.

⁵ Там само. – С. 61.

⁶ Конверський А. Є., Бичко І. В., Огородник І. В. Філософська думка у Київському університеті: історія і сучасність. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005 – С. 230.

⁷ Там само. – С. 227.

⁸ Логика научного исследования / Ред. Копнин П. В. – Москва: Наука, 1965. – С. 8

досить чітко і послідовно вираженому загальному інтересі до дослідження різних аспектів наукової методології практично ніхто з відомих українських дослідників останнього століття не звертав ніякої уваги на те, що цілком виправдано можна говорити про існування та про дослідження не тільки загальноприйнятої наукової методології, але також і про існування та про дослідження і зовсім відмінної від наукової, тобто методології позанаукової. І тому питання дослідження методології позанаукової виявляються на сьогодні практично зовсім не розглянутими у вітчизняній філософській думці на відміну від багато в чому споріднених з ними проблемних питань, зокрема, на відміну від питання стосовно існування та природи позанаукового знання, яке порівняно недавно вже стало об'єктом ретельного філософського дослідження⁹.

Відомо, що однією з суттєвих ознак наукового знання постає його безпосередній і органічний зв'язок з особливою методологією як із основним засобом отримання, розбудови та існування такого знання. Звідси випливає важливий висновок, що наука, з часу своєї появи та соціальної інституалізації, повинна була створити особливу, тільки для неї властиву методологію.

Власне методологією в сучасній філософії науки прийнято називати як уявлення про спосіб отримання і побудови знань, так і систему організаційних принципів науки¹⁰. Однак коли ми говоримо все-таки про знання позанаукове, ми маємо також повне право говорити про зовсім іншу методологію отримання та структурної розбудови таких знань, ніж у випадку науки. Відмітимо, що для сучасної філософії постає доволі перспективним порівняльний аналіз методології наукових і позанаукових знань.

Традиційна філософія науки вважає основним суспільно-культурним призначенням науки процеси продукування знання. Саме таке знання, яке безпосередньо за його походженням пов'язане з наукою та її особливими методами, звичайно прийнято називати науковим знанням. Власне наука з цієї причини досить часто розглядається в якості особливої сукупності знань, або ж в якості певним чином організованої системи знань. Звісно, загалом такий підхід, коли поняття науки практично ототожнюють з поняттям «наукове знання» у більшості випадків є цілком виправданим. Однак зауважимо, що вказаний підхід не вичерпує всіх особливостей природи науки і не все в ній пояснює, позаяк залишає поза увагою науку як спільноту фахівців, а також соціальну інституалізацію науки.

⁹ Див. *Чорноморденко І. В.* Проблема існування знання за межами науки: Монографія / І. В. Чорноморденко. – Київ: КНУБА, 2005.

¹⁰ *Лакатос І.* Методология исследовательских программ / И. Лакатос. – Москва: АСТ, 2003. – С. 75-76.

Досить поширеним є повне ототожнення поняття «знання» з поняттям «наукове знання». Таке абсолютне ототожнення вказаних понять зустрічається не в одній тільки в буденній свідомості людей, далеких від науки. Однак цілковите ототожнення понять «знання» і «наукове знання» ніяк не може вважатись правомірним. По-перше, взагалі поняття «знання» є більш широким, тоді як поняття «наукове знання» є більш вузьким в логічному значенні. Інакше кажучи, для того, щоб зрозуміти неповну ідентичність понять «знання» і «наукове знання», достатньо просто звернутись до загальних правил логіки. По-друге, навіть здоровий глузд переконливо свідчить, що не все те, що є, або ж могло б стати предметом людського знання, обов'язково повинно стосуватись саме науки. Існує досить багато типів і форм позанаукових знань, які з'являються, формуються та існують в суспільстві незалежно від науки з її ресурсами.

Позанаукові знання та наукові, за своїм походженням є неоднорідними і дуже відрізняються між собою за своєю природою і функціями. Особливо слід виокремити серед позанаукових знань такі форми знання, які постають альтернативними щодо науки. Але це тема іншого, спеціального дослідження.

При цьому потрібно підкреслити, що між цими доволі спорідненими між собою темами дослідження (позанаукове та наукове знання, а також позанаукова та наукова методологія) не може в дійсності не існувати багато типологічно схожих і навіть по-справжньому близьких аспектів, що цілком очевидно. Однак, разом з тим, маючи всі підстави для того, щоб говорити про типологічну схожість і навіть про суттєву близькість між цими темами, таку типологічну схожість між ними не варто сприймати і як повну тотожність цих двох багатьох в чому типологічно близьких тем, або як щось близьке до їхньої повної тотожності. Цілком очевидно, що таке ототожнення двох, хоч і типологічно схожих, однак, разом з тим, цілковито самостійних, тем дослідження було б великою методологічною помилкою.

Крім того, говорячи про можливість і необхідність критичних досліджень сучасними філософами того, що можна називати позанауковою та науковою методологією, потрібно особливо наголосити на тому, що таку специфічну назву виправдано буде використовувати в сучасній філософії тільки за такої умови, якщо принципово дійти висновку, що сама ця назва «позанаукова методологія» може використовуватись тільки в якості дуже специфічного терміну для позначення якихось особливих ірраціональних дій та схем, які можуть існувати принципово тільки за межами науки як такої, але аж ніяк не для позначення якоїсь сукупності таких методів, які були б якимось хоча б віддалено типологічно схожими з науковими методами

дослідження в буквальному, а не в переносному значенні цього слова.

Враховуючи всі такого роду необхідні застереження, цілком виправдано говорити про те, що так само, як знання загалом не можуть в нашому світі вичерпуватися одними тільки знаннями науковими і тому поряд з науковим знанням, а також незалежно від наукового знання мають повне право на існування різного роду знання позанаукові, так і в реальному житті сучасного суспільства поряд із загальноновизнаною науковою методологією, а також і незалежно від наукової методології цілком має повне право на існування (як би ми при цьому особисто до такої методології не ставились, адже вона продовжує існувати в суспільстві цілком об'єктивно, а не є чимось ілюзорним) також і методологія позанаукова.

Крім того, подібного роду міркування стосовно цілком об'єктивного існування позанаукових знань поряд з науковими знаннями і позанаукової та наукової методології за аналогією цілком можна поширити також і на інші співвідношення наукової і позанаукової методології. Адже так само, як позанаукові знання у переважній більшості своїй не мають, та й не можуть мати майже ніякого відношення до науки та до наукових знань у буквальному, а не переносному, значенні цього слова, так і позанаукова методологія у переважній більшості своїй також не може мати практично жодного відношення до науки та до наукової методології у буквальному, а не переносному, значенні цього слова.

Слід підкреслити, що розрізнення наукової методології, з одного боку, і методології позанаукової, з іншого боку, за будь-яких умов і у всі часи було достатньо потрібним як для філософії науки, так і для самої науки, адже наука для свого розвитку завжди потребувала саме наукових (і обґрунтованих філософією) методів пізнання. Тим більше стає очевидним, що все вищесказане має надзвичайно велике значення особливо в наш час. Слід відмітити, що завдяки дуже значним загальним успіхам наук протягом останніх десятиліть, в сучасному суспільстві сформувався дуже високий ступінь довір'я до науки як такої. Проте в окремих випадках це довір'я окремі люди можуть цілком свідомо використовувати буквально всупереч науковій істинності.

Такого роду діяльність доволі часто зустрічається як в пострадянському українському суспільстві, так і в розвинутих західних країнах. Знання алхімічні, астрологічні, нумерологічні, магичні та інші і подібні їм інформаційні блоки часто пропагуються і поширюються під маскою «науковості» та з претензією на статус науки. В багатьох випадках такі науковці за фахом настільки можуть віддалятися в своїх словах і в своїх вчинках від справжньої науки, що часто вже дуже мало відрізняються від справжніх псевдонауковців, хіба що тільки

наявністю якихось наукових звань і ступенів як символів визнання їхніх колишніх наукових заслуг.

Варто зауважити, що існує також компромісний варіант. Окремі науковці (це найчастіше «технарі» за фахом) вважають, що сучасна постнекласична наука повинна асимілювати окремі частини позанаукової методології¹¹.

Впродовж двадцятого століття серед провідних українських філософів Київської філософської школи давно вже склалась досить позитивна традиція розглядати філософію також як один з найбільш важливих загальних методів наукового пізнання. Такий підхід до філософії як до важливого методу наукового пізнання був започаткований ще П. В. Копніним¹². Не дарма ж однією з найбільш важливих функцій філософії називають функцію методологічну. З цієї причини тим більше вкрай неприйнятними потрібно вважати такі собі спроби ставити знак рівності між філософією, з одного боку, і якимись позанауковими методами, з іншого. А останнім часом, на жаль, таких спроб більш, ніж достатньо, і в Україні зокрема.

Крім того, позанаукову методологію також ні в якому випадку не варто плутати з тим важливим обміном неформалізованим знанням, який завжди відбувався в науці впродовж усього часу її існування. Ці процеси займають важливе місце на певних етапах виробництва знань в межах наукової спільноти та є чинними також в сучасній науці. Варто відмітити, що такого роду неформалізоване наукове знання за будь-яких умов залишається саме знанням науковим, яке було отримане (і перевірене) раніше різними науковцями за допомогою суто наукових методів пізнання¹³.

Висновки. Наука з часу своєї появи та соціальної інституалізації передбачає продукування особливої, тільки для неї властивої методології. Слід однак визнати, що поряд з науковим знанням, а також незалежно від наукового знання існують різного роду знання позанаукові, так і в реальному житті сучасного суспільства поряд із загальновизнаною науковою методологією, а також і незалежно від наукової методології цілком здатна існувати також і методологія позанаукова. З цієї причини наразі можна вже говорити про існування не тільки наукової методології, але і зовсім відмінної від неї методології позанаукової.

Завдяки значним загальним успіхам наук протягом останніх десятиліть в сучасному суспільстві сформувався дуже високий ступінь довір'я до науки і в окремих випадках це довір'я може

¹¹ Бейлин М. В. Нанотехнология как прорыв в постнеклассической науке: Монография / М. В. Бейлин. – Харьков: Оберіг, 2014. – С. 446-448.

¹² Копнин П. В. Диалектика как логика / П. В. Копнин. – Киев: Наукова думка, 1961.

¹³ Малкей М. Наука и социология знания / Майкл Малкей. – Москва: Прогресс, 1983. – С. 130-131.

цілком свідомо використовуватись всупереч науковій істинності для обґрунтування та поширення позанаукових знань. Позанаукові методи постають ірраціональними схемами і діями; вони типологічно не можуть бути подібними до методів науки. Завдяки успіхам наук в суспільстві сформувався високий рівень довір'я до науки. Цим користуються псевдонауковці і ті, хто відійшли від науки. Ні філософія, ні обмін неформалізованим знанням не є позанауковими методами.

Позанаукову методологію також ні в якому випадку не варто плутати з тим обміном неформалізованим знанням, який завжди відбувався в науці впродовж усього її існування. Філософія також постає одним з найбільш вагомих загальних методів наукового пізнання. Однак вкрай неприйнятними потрібно вважати спроби ставити знак рівності між філософією, з одного боку, і якимись позанауковими методами, з іншого.

Позанаукові знання можуть бути тільки продуктом і результатом принципово інших, ніж наука, епістемологічних практик. Такого роду знання передбачають також існування зовсім іншої методології. Для сучасної філософії постає доволі перспективним критичний порівняльний аналіз методології наукових і позанаукових знань.

Ivan Chornomordenko, *Doctor of Science in Philosophy, Professor at the Department of Philosophy at Kyiv National University of Construction and Architecture*

OUT-OF-SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC METHODOLOGY: ARTICULATION OF ISSUE

Problems of the scientific research methodology have long attracted the attention of Ukrainian philosophers. Over the past decades the representatives of the Kyiv philosophical school have devoted quite a lot of time researching the various issues of the scientific methodology. But it happened so that none of the famous Ukrainian researchers of the last century drew attention to the fact that there is also the out-of-scientific methodology. The issue is not considered in the Ukrainian philosophy, as opposed to the question of the out-of-scientific knowledge existence that has become the object of study. This name can reasonably be used only if it is understood as a specific term to name specific irrational actions outside of science, and not as a set of methods which would be typologically similar to scientific methods of research. Knowledge in general cannot be reduced only to the scientific knowledge, therefore there is the out-of-scientific knowledge along with and regardless of the scientific knowledge; the out-of-scientific methodology can exist along with and regardless of the accepted scientific methodology. As most of the out-of-scientific knowledge has no relevance to science and scientific knowledge, the out-of-scientific methodology also has no relevance to science and scientific methodology for the most part. Differentiation of scientific and out-of-scientific methodology has always been necessary both for the philosophy of science and the science itself. It is of great im-

portance especially in our time. Significant overall scientific achievements became the reason of formation of a high level of credibility to science in the contemporary society, and this credibility can be used in spite of the scientific truthness. Real pseudo scholars and a certain number of those who are scholars by occupation but whose activity is far from real science, for different reasons, possess this credibility as well. During the twentieth century the tradition to consider philosophy as one of the scientific cognition methods appeared among the Ukrainian philosophers of the Kyiv philosophical school. Therefore the attempts to equate philosophy and some out-of-scientific methods should not be acceptable. Out-of-scientific methodology should not be confused with the non-formalized knowledge exchange, which always took place in science. The non-formalized scientific knowledge is always the scientific knowledge which scientists get with the help of scientific methods.

Key words: *methodology, out-of-scientific methodology, cognition, philosophy of science.*

References

1. Bejlin M.V. Nanotekhnologiya kak proryv v postneklassicheskoy nauke: Monografiya / M.V. Bejlin. – Har'kov: Oberig, 2014
2. Kant I. Krytyka chystoho rozumu / Immanuyil Kant. – Kyiv: Yuni-vers, 2000.
3. Konvers'kyy A. Ye., Bychko I. V., Ohorodnyk I. V. Filosofs'ka dumka u Kyivskomu universyteti: istoriya i suchasnist'. – Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury, 2005.
4. Kopnin P. V. Dialektika kak logika / P.V. Kopnin. – Kiev: Naukova dumka, 1961.
5. Krymskyi S.B. Smysloutvorennia yak predmet metodolohichnoho analizu / S.B. Krymskyi // Teoriia smyslu v humanitarnykh doslidzhenniakh ta intensionalni modeli v tochnykh naukakh / M.V. Popovych, S.B. Krymskyi, P.F. Yolon ta in. / Za red. akademika NANU M.V. Popovycha. – Kyiv: Naukova dumka, 2012. – s. 50-71.
6. Lakatos I. Metodologiya issledovatel'skih programm / I. Lakatos. – Moskva: AST, 2003
7. Logika nauchnogo issledovaniya / Red. Kopnin P. V. – Moskva: Nauka, 1965.
8. Malkej M. Nauka i sociologiya znaniya / Majkl Malkej. – Moskva: Progress, 1983.
9. Popovych M.V. Intensionalni analiz u filosofii nauky i filosofii kultury / M.V. Popovych // Teoriia smyslu v humanitarnykh doslidzhenniakh ta intensionalni modeli v tochnykh naukakh / M.V. Popovych, S.B. Krymskyi, P.F. Yolon ta in. / Za red. akademika NANU M.V. Popovycha. – Kyiv: Naukova dumka, 2012. – s. 5-49
10. Chornomordenko I. V. Problema isnuvannia znannia za mezhamy nauky: Monohrafiia / I.V. Chornomordenko. – Kyiv: KNUBA, 2005.

Стаття надійшла 23.09.2017